

Márai Sándor és a *Frankfurter Zeitung*

Márai Sándor hosszú életének legnagyobb részét – több, mint fél évszázadot – emigrációban töltötte. Első, 1919-től 1928-ig tartó külföldi tartózkodásának színhelye Németország, majd Franciaország volt. Nem tartozott azon emigránsok közé, akik a Tanácsköztársaság ideje alatt súlyosan kompromittáltak magukat és szélsőbaloldali meggyőződésük miatt távozniuk kellett az országból. De kétségtelen, hogy Márai – ezt a magyar kommün alatt a *Vörös Lobogó* című újságba írt cikkei is bizonyítják – 1919 júliusáig bizonyos mértékig együttműködött a rendszer hivatalos képviselőivel.¹ Közvetlenül nem is volt semmiféle folytatása az otthoni szerepvállalásnak, jóval később róttá föl írásait a szélsőjobboldali sajtó. Márai nem vállalt közösséget semmilyen baloldali irodalmárcsoporttal sem első emigrációja idején, sem azt követően, jóllehet a bécsi magyar emigráns sajtóban publikált. Bizonyos azonban, hogy a kommün bukása utáni emigrálás – okkal vagy ok nélkül, de – némi félelemből is adódott. Az emigrálás másik oka, hogy német egyetemeken óhajtott tanulmányokat folytatni, és ezt a kívánságát apja anyagilag is támogatta. (A budapesti egyetemen, a lipcsei Institut für Zeitungskundén, Frankfurtban, majd Berlinben különböző karokon összesen tíz szemesztert el is végzett, de a diplomáig már nem jutott el.)²

Az első külföldi távollét németországi szakaszában – tehát 1919 ősze és 1923 nyara között – egyaránt művel szépirodalmat és újságírást. A *Kassai Napló*ban ez idő alatt megjelent körülbelül 160 publikációja közül 120 publicisztika, míg a maradék vers, műfordítás, novella, illetőleg egy drámarészlet,³ egyszersmind Bécsben és Erdélyben verseket és műfordításokat közöl, kiadja *Emberi Hang* című kötetét 1921-ben és a *Panaszskönyvet* 1922-ben. A Németországban megjelentetett német nyelvű írások – a *Männer* című, máig is csak töredékesen ismert színdarab kivételével⁴ – tágabb értelemben vett publicisztikai művek. Igaz, van néhány írása, amely talán a szépirodalom és a publicisztika között helyezhető el. Ilyen például *A jósnő* című.

Ma már bizonyítható, hogy Németországban három lapban jelentek meg írásai. Ezek: a *Weltbühne* című irodalmi és kulturális folyóirat, a *Drache* címet viselő, 1919-ben indított expresszionista hetilap, valamint a kor legtekintélyesebb német napilapja, az 1857-ben alapított liberális *Frankfurter Zeitung und*

Handelsblatt. Az *Egy polgár vallomásaiban* említ egy „Endymion” nevet viselő lapot is, amelyet egy holland fiatalemberrel, Adrian van den Brockennel alapított, és amelynek összesen egy száma jelent meg. Ez idáig azonban semmilyen kutatás nem igazolta ennek a lapnak a létezését. Tudomásom szerint a körültekintő keresés ellenére sem a német levéltárakban, sem a könyvtárakban nem bukkant még senki a nyomára.⁵

Frankfurtban 1920-ban – Márai megérkezésekor – már működött az akkor létrehozott Hermann Wiel Alapítvány, amely az 1923-ban megalakuló Társadalomkutatási Intézet elődje volt. Az említett „szellemi pezsgésnek” az egyik meghatározója éppen a Társadalomkutatási Intézet, amely Felix Weil kezdeményezésére és anyagi támogatásával jött létre. Célként a történelemnek, elsősorban a jelen társadalmainak vizsgálatát és okszerű magyarázatát fogalmazta meg. Az intézet munkatársainak meggyőződése szerint (és ez talán a pozitívizmus öröksége) a szociológia a megismerés kulcsa, és az összes többi tudomány legfeljebb ennek a segédtudománya lehet. Az itt dolgozók az 1920-ban elhunyt Max Weber szellemi örökösének tartották magukat, és elsősorban az ideológiakritikára koncentráltak.⁶ Eric Fromm, Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse lettek az Intézet azon legnevezetesebb munkatársai, akik később az úgynevezett Frankfurter Iskola gondolkodóiként váltak ismertté. A legtöbben közülük egyben a frankfurter egyetemen is tanítottak. Erre már csak azért is szükség volt, mert ez biztosította az Intézet akadémiai elismertségét. A Társadalomkutatási Intézet 1933-as bezárása a liberális frankfurter értelmiség világában a liberális polgári kor végét jelentette.

Az Intézet munkatársainak tevékenységét jellemzi, hogy műveik az új tárgyilagosság szellemében fogantak, azaz a véleményük szerint verifikálható tények jelentették számukra a kiindulópontot. Az új tárgyilagosság térhódításának nyomai Márai publicisztikáján is tetten érhetők, mindenekelőtt az emigráció franciaországi szakaszában.

Ezzel egy időben Nyugat-Európában főként Ezra Pound, majd T. S. Eliot irodalomfelfogásához kapcsolhatóan egyre többen – az irodalomban mindenekelőtt a költészetben érvényesítendő – új módszer érdekében lépnek fel. Olyan irodalomfelfogásról van szó, amely megköveteli, hogy az intellektuális és érzelmi komplexum egyetlen pillanatban, egyszerre jelenjék meg. A kép ellentéte legyen a képzeletnek, mert a valóságos dolgok költői egységben látása nem belső kivetítés, hanem a lét szerkezetének a maga valóságában történő megragadása.⁷ Az új kritika gondolatai direkt és indirekt módon szembekerültek a romantikus érzelműséggel és a viktoriánus világtérképzéssel éppúgy, mint a Márai által akkor még nagyra becsült expresszionizmussal.

A másik szellemi központ Frankfurtban ebben az időben az úgynevezett Kulturmorfológiai Intézet, melyet Leo Frobenius – aki a Márai, illetőleg Né-

meth László szempontjából sem érdektelen Oswald Spengler barátja és korábbi munkatársa volt – ugyan Münchenben hozott létre, de a város vezetőknek hívására 1925-ben Frankfurtba költözött. A Kultúr-morfológiai Intézet munkatársai – a Társadalomtudományi Intézet dolgozóihoz hasonlóan – a frankfurti egyetemen is tartottak előadásokat. Frobenius munkatársai a társadalom átfogó és egyben aprólékos vizsgálatával szemben a szellemi elit hatásának problematikájára összpontosítottak, és az intuitív látás fontosságát hangsúlyozták.⁸ A Társadalomkutató Intézet munkatársai számára ez elfogadhatatlan volt, hiszen az intuitív látás mint módszer a szociológiában egyszerűen értelmezhetetlen, és sokkal inkább a spekuláció, mint a tudományos eszköztár része. A Kultúr-morfológiai Intézet munkatársai – az úgynevezett georgeánusok – közül a két legismertebb tudós Ernst Kantorowicz és Max Kommerell volt. A georgeánus elnevezés Stefan George nevéből ered, akinek mindketten köréhez tartoztak. Stefan George gondolataiban a Rend és a Hierarchia utáni vágy, a saját költői és műfordítói világába való bezárkózás, a művészet rangjának megtartása folyamatosan jelen volt, és egész életében viszolygott a tömegek aktivitásától.⁹

A két intézet munkatársai időnként a személyeskedésig menő vitákat folytattak egymással. A *Frankfurter Zeitung* volt az egyik legfontosabb fórum, ahol több-kevesebb rendszerességgel megnyilatkoztak mindkét irányzat hívei. Igaz, ebben a lapban elsősorban nem a vita jellemezte cikkeiket, hanem inkább „elbeszéltek egymás mellett”. Ez a fajta publikálás és ez a magatartás, amely teret engedett a legkülönbözőbb nézeteknek, jól beleillett a laptulajdonos, Heinrich Simon világszemléletébe és elképzeléseibe is. Heinrich Simont életrajzírói joviális, igazi klasszikus liberálisként jellemzik, aki a lapjában a legkülönbözőbb törekvéseket szóhoz engedi jutni.

A frankfurti szellemi élet harmadik csomópontja maga az 1857-ban Leopold Sonnemann által alapított *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* volt.

Példányszáma – hasonlóan a jelenlegi vezető világlapokéhoz – meglehetősen csekély, sőt éppen a húszas években rohamosan csökken. 1919-ben még több mint nyolcvanezer példányban látott napvilágot, míg 1932-ben alig több mint ötvenötezer jelent meg az egyes számokból. Ugyanakkor az anyagilag legváltóságosabb időkben is több mint ötven országba küldték szét példányait. Az újságnak voltak állandó mellékletei is: 1877-től a „*Stadtanzeiger mit Fremdenblatt*”, 1920-tól a „*Stadtblatt der Frankfurter Zeitung*” és az 1867-ben már kiadott melléklet, a „*Literaturblatt*”. Ezeket a húszas években más rendszeresen megjelenő mellékletek követték.¹⁰

A lap tulajdonosa, Heinrich Simon kitűnően fizette munkatársait. „... megtanultam – írja Márai –, hogy nem érdemes pénzt kérni tőlük, különül járok, ha reájuk bízom a honorárium összegét.”¹¹

A lapnak 1859-től napi két, 1873-tól pedig rendszerint napi három kiadása volt – az első és a második reggeli szám (*Erstes und Zweites Morgenblatt*)

valamint az esti kiadvány (Abendblatt) – és csak nagyon ritkán fordult elő, hogy a két reggeli kiadás közül valamelyik nem jelent meg. Ezekben az esetekben a délelőtti számon egyszerűen „Morgenblatt” megjelölés állt.

Önéletrajzi regényében, az *Egy polgár vallomásaiban*, Márai oldalakon keresztül ír arról a viszonyról, amely a kor legtekintélyesebbnek számító német lapjához fűzte. „Ha a »Frankfurter Zeitung«-ot nagyon akartam volna, talán szóba sem állnak velem” – írja.¹²

Nem titkolt büszkeséggel állítja, hogy igen szép számmal jelentek meg az újságban írásai németországi és franciaországi emigrációja idején.¹³ Hozzá kell ahhoz tennünk, hogy az első emigrációja – főként németországi tartózkodása – idején írt magyar nyelvű szépirodalmi munkák között kitűnő alkotás is akad. Indokolt ugyanakkor, hogy németül írt publicisztikájával is megkülönböztetetten foglalkozzunk, mert igen jelentős a publicisztikai alkotások száma, nem kevésbé érdekes a tárgyukörük sem. Ezért önmagában is indokolt, hogy ráirányítsuk figyelmünket azokra a lapokra, ahol publicisztikai, valamint a szépirodalom és a publicisztika határterületén mozgó írásai megjelentek. Tény ugyanakkor, hogy az eddigi kutatások és önmaga állítása szerint is a németül megírt és megjelentetett cikkeinek jelentős részét magyarul is közölte – mindenekelőtt a *Kassai Naplóban*,¹⁴ olykor azonban nem pusztán ott, hanem még egy-két magyar nyelvű lapban. Ennek többek között anyagi okai voltak, Márai ugyanis Németországban szinte folyamatosan pénzügyi nehézségekkel küszködött.

A már említett *Frankfurter Zeitung* családi vállalkozásként működött egészen a húszas–harmincas évek fordulójáig. A nemzetiszocialista hatalomátvételig többféle világnézetnek volt a szócsöve, és ez azzal járt, hogy szerkesztőségében a legkülönbözőbb politikai nézeteket képviselő személyiségek kaptak szerepet. Rudolf Geck, a tárcarovat vezetője nézte át Márai első írásait. Ő vezette egészen 1924-ig ezt a rovatot. Geck a hagyományos, úgynevezett „feuilletonista jobboldalt” képviselte a lapban, akárcsak a társszerkesztő Bernhard Diebold.¹⁵ A húszas évek elején a Geck–Diebold szerkesztőpáros ügyelt arra, hogy a rendszeresen közölt feuilleton, a „vonat alatti rész” legyen a meghatározó az újság arculatában. A lap tizenkét évfolyamának (az 1920 és az 1931 közötti évfolyamokról van szó) áttekintése után – ami több mint 12 000 számot jelent – egyértelművé vált, hogy Geck és Diebold a tárca műfaját a lehető legszélesebben értelmezte. Irodalmi és művészeti tanulmányok éppúgy megjelentek benne, mint népszerűsítő-tudományos fejtegetések, műtárlat-ismertetések vagy színikritikák. Nemritkán nekrológokat, verseket és kisregényeket is olvashatunk e rovatban (az utóbbiakat természetesen számos folytatásban). Ugyanakkor a tárca szerkesztőinek múlhatatlan érdeme, hogy nagyon komoly igényekkel léptek fel a megjelentetésre leadott írások nyelvi tisztaságát illetően. Ezt maga Márai is megerősíti: „Tudni kell, hogy a »Frankfurter Zeitung«-nál hétfejű sárkányok vigyáztak a német nyelv

tisztaságára. Egy mellékmondat szókötése csaknem oly fontos volt itt, Németország e talán egyetlen igazi világlapjának hasábjain, mint a mellékmondat eszmei tartalma.”¹⁶ A Rudolf Geck vezette rovat – a nyelvi tisztaság mellett – szociológia- és politikamentességet is követelt. Ezt az úgynevezett „hagyományos feuilletonista” csoportot szorította háttérbe Heinrich Simon azal, hogy 1924-ben a tárcarovat élére Benno Reifengerget nevezte ki.¹⁷ Ennek következménye, hogy a következő években mind a „feuilletonista jobboldal”, mind a Kracauer-féle „szociológiai-politikai baloldal” rendszeresen publikálhatott a lapban. Kracauer és az elitistának nevezett Adorno megközelítően olyan rendszerességgel jelentet meg írásokat a lapban, mint a korábbi Geck–Diebold szorgalmazta szerzők. Márai, aki Geck felfedezettje volt, egyik csoporthoz sem kapcsolódott, mint általában a külföldi tudósítók. Írásaiban azonban érezhető elmozdulása a Geck–Diebold-féle hagyományos feuilletonizmustól az Adorno–Kracauer-féle irány felé. Míg a XIX. század utolsó évtizedeiben az ismert és kevésbé ismert német szerzőkön kívül főleg az orosz irodalom nagyjai (így Dosztojevszkij, Tolsztoj és Turgenyev) és az ismert francia alkotók (például Zola) művei láttak itt napvilágot, addig a húszas években előszeretettel közöltek olyan írásokat is a „vonal alatti részen”, amelyek megítélése akkortájt irodalmi és néha politikai szempontból is igen kényes volt (például Döblin: *Berlin, Alexanderplatz*, melyet 1929. szeptember 8-tól közölt a lap folytatásokban).

A hosszabb tárcák alatt vagy felett általában ott szerepel a szerző neve, de legalábbis monogramja. Márai is váltogatja: néha teljes nevét írja ki – magyar (Márai Sándor, Sándor Márai) illetőleg német (Alexander Márai) változatban, néha kis- vagy nagybetűs monogramját. Rövid tárcát az általam vizsgált időszakban alig néhányat közöltek tőle, vagy ha több jelent meg, azt név nélkül, esetleg eddig ismeretlen álnévvel nyomtatták ki. A *Frankfurter Zeitung*-ban összesen 54 azonosítható cikk jelent meg Márai Sándor tollából. Ezeknek jelentős részét Franciaországból küldte a lap szerkesztőségébe.

Magyarország az 1920-as években sem állt Nyugat-Európa politikai érdeklődési körének középpontjában. Ezt világosan mutatják a *Frankfurter Zeitung*-ban megjelent, Magyarországgal foglalkozó politikai írások és tudósítások, melyek száma némely hónapban a húszat is eléri, de ezek jobbra rövid, néhány soros politikai hírközlések, és csak nagyon ritkán elemző tudósítások. Ezt a rovatot egyébként a jobboldali beállítottságú Rudolf Kirchner és Friedrich Sieburg vezette. Kétségtelen, hogy a politika és gazdaság terén a *Frankfurter Zeitung* – és így valószínűsíthetően Németország – számára legfeljebb kiegészítő híryanag szerepét játszhatják a magyarországi történések. A rövid elemző írások főként az „Ungarische Kronik” címet viselő, több-kevesebb rendszerességgel megjelenő rovatban kaptak helyet. Még akkor is igaz ez, ha Philippe Held, az újság budapesti tudósítója, viszonylag rendszeresen jelentetett meg anyagot a lapban. A Magyarország iránti érdeklődés

legfeljebb akkor tekinthető számottevőnek, ha ezt a Kelet-Európa más államaival – mindenekelőtt Jugoszláviával, Romániával és Bulgáriával – kapcsolatos anyaggal vetjük egybe. Ezekkel a nemzetekkel kapcsolatosan nemcsak a politikai tudósítások száma rendkívül csekély, de irodalmuk sem játszik szerepet a *Frankfurter Zeitung* hasábjain. Philippe Held halálát követően, 1928 után a *Frankfurter Zeitung*ból hamarosan csaknem teljesen eltűnnek a magyar témájú cikkek.¹⁸ (Ez az az időszak, amikor Márai cikkeit is egyre ritkábban jelentetik meg a legkülönbözőbb okokra hivatkozva.)

A magyar irodalom iránti érdeklődés is nagyon visszafogott volt Németországban. Stefan I. Klein egy 1925-ben Nagy Lajosnak írt levelében olvashatjuk: „...az orosz, francia, angol, olasz, spanyol, norvég, dán, de még pl. a hollandi irodalomnak is jobb neve van itt, mint a magyarnak.”¹⁹ Ezt híven tükrözi az 1925-ben Németországban megjelent, magyar szépirodalomból fordított művek száma is. Az említett esztendőben Németországban a kiadott szépirodalmi műveknek 13%-a volt műfordítás, és a fordításoknak csak másfél százaléka érintette a magyar irodalmat. A folyóiratok és újságok közül a legtöbb magyar irodalommal foglalkozó írás a *Das literarische Echo* című berlini lapban jelent meg. Elsősorban ez a hetente megjelenő lap népszerűsítette Németországban a magyar irodalmat, mindenekelőtt az „irodalmi levelek” rovatban.²⁰ A *Frankfurter Zeitung*ban megjelent magyar irodalmi fordítások sem reprezentatív értékűek abban a vonatkozásban, hogy milyen nagyságrendben adtak ki Németországban a húszas években magyar irodalmi alkotásokat. Ez az újság viszonylag sok magyar irodalmi remeket közölt. Stephan I. Klein, a magyar irodalom legaktívabb népszerűsítője Németországban, éppen Frankfurt am Mainban élt 1919 és 1933 között. A viszonylag nagy számú magyar irodalmi fordítás döntő többsége az ő átültetésében jelent meg a lapban. A húszas évek első felében Stefan I. Klein fordításában olvashatunk írásokat Szép Ernő, Keleti Márton, Babits Mihály, Benedek Marcell, Kosztolányi Dezső tollából a *Frankfurter Zeitung*ban. Ő fordította többek között Márai első két, e lapban megjelent cikkét németre 1920-ban, illetve 1921-ben. Stefan I. Klein természetesen nem a *Frankfurter Zeitung* megrendelésére fordította németre az újságban megjelenő magyar irodalmi alkotásokat, hanem ezek a művek már megjelentek. Ugyanakkor a laphoz fűződő kapcsolatainak következménye, hogy – egyébként jó fordításai – igen nagy rendszerességgel jelentek meg. Természetesen a szépirodalmi írások, tárcák írói elsősorban többségben németek. A magyar íróktól származó, szinte kizárólagosan szépirodalmi jellegű írások száma azonban lényegesen nagyobb, mint az angol, francia vagy egyéb nemzetek alkotói által írt művek. Ennek jelentőségét azonban nem szabad túlértékelnünk. A magyar irodalom Németországban végeredményben inkább kuriózum volt, mint szerves része egy világirodalmi kitekintésnek.

Márai egy rövid idő elteltével maga fordítja a *Frankfurter Zeitung*ban megjelent cikkeit, illetőleg jelentős részüket eleve németül írja. Tárgyukat tekintve ezek között a cikkek között alig-alig akad magyar vonatkozású. Érdekes, hogy a *Frankfurter Zeitung* éppen akkor közöl tőle tárcákat viszonylag nagy számban, amikor Márai már nem tartózkodik Németországban. Az 1920-as évben (annak is a végén) egyetlen írás, 1921-ben öt cikk, 1922-ben pedig egyetlen sor sem jelenik meg Márai neve vagy monogramja alatt. A hosszabb hallgatást a *Magányos Madách* (*Einsamer Madach*) címet viselő tárca töri meg, amelyet önmaga írt németül vagy fordított németre. Az írás első ízben magyarul a *Kassai Napló*ban jelent meg 1923. február 4-én. A *Frankfurter Zeitung*-ban az 1923. augusztus 20-i *Morgenblatt*ban látott napvilágot.²¹ A hosszú hallgatás azért volt meglepő, mert Márai az *Egy polgár vallomásai* című művében úgy beszél a *Frankfurter Zeitung*ban megjelenő írásairól, mintha azok többségükben éppen németországi emigrációja idején jelentek volna meg, és a Franciaországba való távozás után kezdett volna csökkenni a publikált cikkek száma.²² Az általam vizsgált évfolyamok alapján ennek éppen az ellenkezője igaz. Éppen az 1924-es esztendő második felétől szaporodnak meg az újságban a tőle közölt cikkek, amikor feleségével már Párizsban él. Németországi tartózkodása idején összesen csak hét cikke jelent meg a frankfurti lapban. Ezek közül időben az utolsó az említett *Einsamer Madách*. Az ezt követő írások párizsi emigrációjához köthetők. Elsősorban a francia fővárosból küldi őket Frankfurtba, néhányat pedig közel-keleti, londoni vagy éppen bécsi kirándulásai alkalmával ír. Salyámosy Miklós – Turóczi-Trostler József egy 1928. február 4-én a *Pester Lloyd*ban megjelent, Márai *Istenek nyomában* című művének kritikájára hivatkozva – úgy értékeli Márai publicisztikai tevékenységét a német lapnál, hogy cikkei gyakran felszíneseek. Ugyanakkor Salyámosy – ugyancsak Turóczi-Trostler nyomán – elismeri, hogy Márai kitűnően alkalmazta az irónia eszközét.²³ Összességében azonban olyan feuilletonistának tartja Márait, akinek az írásait az határozza meg, hogy mit várnak tőle, hasonlóan Szenes Bélához vagy éppen Zilahy Lajoshoz. A *Frankfurter Zeitung*ban található 54 Márai-írás színvonala igen változó. Az írások többségének nyelvezete, stílusa meglepően könnyed, fesztelen. Márai könnyedén bánik a német nyelvvel. Írásaiban – bár valóban tele van váratlan fordulatokkal és gondolatébresztő filozofálgatással – nagyon ritkán érezhető erőltettség.

Legelső cikkének megjelenéséről a *Frankfurter Zeitung*ban (1920. október 31.) éppen az *Egy polgár vallomásai* című művében számol be. A tekintélyes német lap szerkesztőségének felkeresését úgy állítja be, mintha számára nem is lett volna fontos ennek a cikknek a megjelenése.²⁴ Írása elfogadásában – bár erről mélyen hallgat – a már említett Stefan I. Kleinnek lehetett döntő szerepe, aki nemcsak az említett magyar, hanem általában a közép-európai irodalom kitűnő és kevésbé kitűnő darabjait folyamatosan fordította németre.

Kapcsolatai révén ezeket rendszeresen meg is jelentette a vezető német lapokban, néha pedig antológiákban vagy éppen önálló kötetek formájában. Figyelemre méltó nyolc kötetnyi novella fordítása, amelyekben harminchárom magyar író ötvenhét novellája szerepel. Köztük olyan novella fordítás is van, amelynek magyar eredetije ismeretlen, nevezetesen Bíró Lajos: *Jetzt ist die Zeit des Moskals* című munkája.²⁵ Kleinnek, a befutott fordítóval Frankfurt am Mainban barátkozott össze Márai. Az ő támogatásával figyeltek fel a *Frankfurter Zeitung*-ban a fiatal magyar emigránsra. A Schwazwaldból Frankfurtba érkező Stefan I. Kleinnek és élettársának, Hermynia Zur Mühlen grófnőnek a meglehetősen különös kapcsolatára és egyéniségükre Hermynia Zur Mühlen grófnő életrajzírója és Manfred Altner éppen Márai Sándor az *Egy polgár vallomásai* című művének ezzel kapcsolatos részét idézi, amely egyben a fordító Máraival való ismeretségére is utal. Ha Stefan I. Klein fordítói tevékenységére utalunk, akkor nemcsak Márainak nyújtott segítségét vagy éppen a magyar irodalom németországi népszerűsítésében játszott szerepét kell kiemelnünk, hanem a fordítások színvonalát is értékelnünk kell. Ennek megítélésében elfogadhatjuk Manfred Altner szavait: „Was die Qualität seiner Leistungen als Übersetzer anbelangt, urteilt der ungarische Literaturwissenschaftler Miklós Salyámosy: Klein war in jeder Hinsicht eine aktive, schöpferische einmalige Gestalt übersetzerischer Meisterschaft und Kunst, [...] eine Ausnahmeerscheinung im Hinblick auf die Zuverlässigkeit und das künstlerische Niveau seiner Übersetzungen.”²⁶

Márai, aki cikkeiben többnyire világosan meghatározza a helyet, ahol a történet játszódik, első írásának színhelyét Prágába helyezi.²⁷ Műfaját tekintve novella, amely magyarul is megjelent, mégpedig 1921-ben a *Napkelet* című folyóiratban és a *Panaszkönyvben* is.²⁸ Témaválasztásában különös hangsúlyt kap az extremitás. A cikk címe *Wahrsagerin*, vagyis 'jósnő', akihez kíváncsiságból baráti tanácsra megy el. A hölgy megdöbbenő hasonlóságot fedez fel meghalt fia és Márai külseje között. A felismerés feszült pillanatainak a jósnő megváltozott beszédében érzékeltetett hatása teszi hitelessé az elbeszélést. Az öniróniát sem mellőző történetben a szerző a szerep mögé bújt Embert fedezi föl. Az Emberre való rátalálás jelenti számára az élményt – jelen esetben ezt a jósnő álarca mögött találja meg.

Hasonlóképpen jár el a Stefan I. Klein által fordított másik cikkben is, amely a *Kinder Gottes* címet viseli.²⁹ Az *Egy polgár vallomásaiból* tudjuk, hogy Németországban naphosszat üldögélt kávéházakban és kocsmákban, néha magányosan, néha barátaival. (Törzshelye volt például Lipcsében a Café Mercur, ahol tanulmányai rovására lapalapításon törte a fejét, és olyan világmegeváltó gondolatokat szőtt, melyekre évek múltán önmaga is elnéző mosollyal gondolt vissza.)

Ezek a kávéházi, kocsmái időtöltések adtak lehetőséget, hogy megismerjen olyan figurákat, akik a társadalom perifériáján élnek. Az első *Kinder Gottes*

címet viselő cikke (két írást jelentetett meg ezzel a címmel) tulajdonképpen három úgynevezett „kleines Feuilleton”, melyekben egy-egy ilyen figurával foglalkozik. A szélhámosról, a szerencsétlenül járt légtornásznőről és a lecsúszott hivatalnokról néhány karakteres mondatban számol be. Márai nem bírál, nem von le megfellebbezhetetlen következtetéseket, hanem egyszerűen csak figyel. Tudja, hogy az elfogadáshoz, sőt a megértéshez is, az első lépés, a kiindulópont az az állapot, melyben úgy nézünk, mintha először látnánk, első emberként figyelmünk tárgyát.³⁰ Ez teszi lehetővé, a meghatározó vonások rögzítését.

A kiválasztott és megfigyelt figurák valamilyen szempontból extrémek. Tévedés lenne, ha azt gondolnánk, hogy Márai tudatosan keresi az extrémítást. Sokkal inkább írói előtanulmányokról, illetőleg riporteri kíváncsiságról van szó. Hozzá kell tennünk, hogy különösen a *Frankfurter Zeitung*ban megjelent cikkei közül az első évek publikációira áll ez.

Első írásaiban a hangsúly a leleplezésen van, az álarc levételén. A leleplezés azonban ezekben az írásokban (*Wahrsagerin, Kinder Gottes I., Kinder Gottes II.*) „a rejtett én” kibontakozásának mozzanatait próbálja nyelvi jelekbe önteni. A leleplezés aktusában ezekben a cikkekben az író szerepe passzív, tehát csupán mint szemlélő van jelen, esetleg akarátán kívül provokálja a leleplezést. Úgy tűnik, Márai nem az önmagát gyötrő kérdésekre akar választ kapni, nem saját kérdéseire reflektál a cikkekben, ahogyan ez később dominál, hanem sokkal inkább a szemrevételező figyelő állását választja, a világban tapasztalható jelenségeket tárja föl, szinte leltározza. Ugyanakkor ezekben a cikkekben a racionalitás, az empátia irracionális mozzanatok integrálásával párosul, mintegy a világ többértelműségét tudatosítva. Márai az érzéseket és a gondolatokat a szerkesztés, a fogalmazás és a stílus klasszikus szabályai nélkül veti papírra. Ekképpen jár el az 1921. május 25-én megjelent tárcájában, mely a *Kinder Gottes* címet viseli.³¹

A második *Kinder Gottes* című tárcája két rövidebb írást foglal magába. Az egyik címe: *Szarvasfogak*. Az ismerős székely férfival való találkozás itt az emberi tisztasággal szembesíti Márait. A székely nem ismeretlen számára, a jelenlegi öltözete és egykori parasztgúnyája közötti különbség viszont önmagában is meghökkentő: „Ich sah ihn durch die Gezeiten noch immer so: barfuß, ein kleines Bauerkind mit birnenförmigem Kopf, in weiten, weißen Hosen.”³² Márai saját jelenlegi kétes értékű világát érzékeli a felidéződő közös múlt tisztaságának tükrében. A találkozás szembesíti azokkal az értékekkel, amelyekkel a múltban mindketten azonosultak.

„Dieser Mensch ist noch gut”³³ – fejezi be a cikket Márai és a megállapításban nyomatékot kap a még szó.

Márai közel évtizedes első emigrációja során – élő kapcsolatot tartott a hazai és a határokon túl kisebbségben élő magyarság irodalmával. Erről tanúskodnak a háború után Erdélybe, illetőleg a Csehszlovákiához tartozó Kassá-

ra, a *Kassai Napló* szerkesztőségébe küldött cikkei. Összesen 215 olyan írását (versét, cikkét, kritikáját, műfordítását és értekezését) küldte el az említett lap szerkesztőségébe 1921 és 1928 között, amelyet közlésre érdemesnek tartottak.³⁴ Franciaországból pedig az *Újság* című lap tudósítójaként küldött – szintén elképesztő mennyiségben – cikkeket. A *Frankfurter Zeitung*ban 1921. február 21-én megjelent cikke, melynek *Das Kräuterbuch* (Füveskönyv) a címe, szintén ezt az élő kapcsolatot igazolja.³⁵ Szép Ernő 1919 őszén készült könyve az *Október* címet és az *Őszi napló* alcímet viseli. Márai említett írása e könyvről szóló valóságos „panegyricus”. Páratlan metafizikus tapasztalásként, misztikus élményként éli meg a könyv olvasását. „...es gehöre zu den schönsten Büchern, die bisher von Menschen geschrieben worden sind.”³⁶ Pedig Szép Ernő – Máraihoz hasonlóan termékeny – munkásságának aligha legsikerültebb alkotásáról van szó. Egyike azon Szép-műveknek, amelyek többé-kevésbé feledésbe merültek. Purcsi Barna Gyula Maeterlinck botanizáló írásainak és a technikai civilizációval következetesen szembeforduló Jammes életérzéseinek lenyomatát látja Szép Ernő művében.³⁷ Talán ugyanerre a jammes-i lenyomatra érez rá Szép Ernő műveiben Márai is, aki Jammes műveivel feltehetőleg ebben az időben ismerkedett meg, sőt fordított is tőle.³⁸

Márai a *Frankfurter Zeitung*ban megjelenő írásaiban ritkán foglalkozott politikával. Ha megtette, akkor is indirekt módon, mint például a *Wilde Tiere* című cikkében.³⁹ A cikkben – amely 1921. május 8-án a *Kassai Napló*ban is megjelent – meghökkentően keverednek az impresszív és expresszív képek, a cím pedig szimbólumként vonul végig az egész íráson. A *Wilde Tiere* következetesen nagy kezdőbetűkkel található a magyar fordításban is. Az állatok ösztönösen őszinte magatartása jelenti Márai számára az állandóságot és a folytonosságot, míg a cirkuszi környezet a labilitást, vagyis a biztonság hiányát. A szövegben látszólag idegen test a politikai attitűd bírálata. A politikusok cirkuszi környezetbe helyezése az állandóság hiányát és a valószerűtlenség nyomasztó dimenzióját villantja fel. A cirkusz az állatokat is valószerűtlenné teszi, átformálja, kifordítja önmagukból. A politikum hagyományos formájától idegenkedő Márai egy magatartásformát utasít itt el: a cenzúra és öncenzúra következményét, az önbecsapást, amelyről eszményeinkben oly távol áll a tudat mélyrétegeiből artikulálatlan igazságtartalmakat a felszínre hozó fiatal expresszionisták Márai által kedvelt csoportja. Kétségtelen ugyanakkor, hogy ebben a cikkben – bár nagyon burkoltan, de – politizál Márai. Ez nem irányul konkrétan semmilyen párt vagy csoportosulás ellen, hanem a politikai párthoz kapcsolódó szerepvállalás és az emberség összeegyeztethetőségében kételkedik.

Márai hosszú életének jelentős részét töltötte utazással, bejárta Európa, Észak- és Közép-Amerika és a Közel-Kelet jó részét. Első és második emigrációja is arról tanúskodik, hogy figyelő szemmel járja a világot. Első emigrációja során a *Frankfurter Zeitung* és az *Újság* tudósítójaként elsősorban nem

politikai vagy egyéb szenzációk miatt tölt elég gyakran hosszabb-rövidebb időt utazással, hanem egy kultúra, egy életforma megismerése a célja. Tudósítóként azonban a spanyol emigrációról, a népszövetségi vitákról, időnként a francia államférfiak álszfoglalásairól számol be az *Újságban*. Első jelentős vállalkozása az 1926-os közel-keleti cikksorozat, melyet folyamatosan küld el az *Újságnak* Pestre,⁴⁰ és ezekből jó néhányat a *Frankfurter Zeitung* szerkesztőségébe, Németországba. Ezek az írások jelennek meg nem sokkal később az *Istenek nyomában* című kötetében.⁴¹ Második emigrációja idején pedig naplói-nak igen terjedelmes része lényegében útibeszámoló. E műfajban első figyelemre méltó írása a *Frankfurter Zeitungban* jelenik meg 1921. július elsején. Az *Am Bodensee* címet viselő cikkben⁴² sorra veszi a tó környékén található településeket, a madár- és növényvilágot, az embereket, és végül magát a tavat. A cikknek szinte minden mondata a humoros hatást célozza meg. Rónay László felhívja a figyelmet arra, hogy az *Istenek nyomában* című írásban a szerző nagy távolságot tart az anyag és önmaga között.⁴³ Az 1921-ben írt *Am Bodensee* című írásból azonban ez még teljesen hiányzik, sokkal inkább az együttérzésen és a komikumon van a hangsúly. Ez – a műfaj lényegénél fogva – persze Márainál a tárgyilagossághoz való közeledést erősítette. Az irracionális és racionális elemeket ötvöző ábrázolásmódtól kissé távolabb kerül.

A már említett 1923. augusztus 20-i *Morgenblattban* megjelent írás az *Einsamer Madách* címet viseli. Az írás Madách Imre születésének századik évében született. Kivételesnek tekinthető Márai tárcái között, mert a későbbiekben sohasem bocsátkozik a *Frankfurter Zeitung* hasábjain magyar alkotókkal kapcsolatosan értékelésekbe. (A *Frankfurter Zeitungban* ugyanakkor néha-néha felbukkan egy-egy cikk, amely a magyar művészet vagy irodalom egyes jeles alakjainak állít emléket vagy értékeli őket. Ezek közé tartozik például az 1922. december 30-i első reggeli kiadásban megjelent Petőfi-tanulmány és az 1922. május 15-én az esti kiadásban megjelent, Bartókot méltató cikk. Ez utóbbi Kosztolányi Dezső írása, amely Bartók Béla ötvenedik születésnapja alkalmából készült, és amelyet Stefan I. Klein fordított németre.)

A *Magányos Madách* címet viselő írásában egyrészt Madách Imre minden napjait és egzisztenciális vívódásait, másrészt társadalmi „beágyazottságának” tükrében Madách kötődéseit rögzíti, mégpedig úgy, hogy a XIX. századi Magyarországot alig-alig, vagy egyáltalán nem ismerő német olvasó képet formálhasson Madách karakteréről és az őt körülvevő világról. Az *ember tragédiájával* hiába foglalkozott volna részletesebben cikkében, hiszen ennek 1865 és 1933 között ugyan nyolc német fordítása létezett, de ezek jobbra ismeretlenek voltak a szélesebb német olvasóközönség előtt.

„Wer wirklich lebte, der lebte für sich, wer dachte, der dachte für sich“⁴⁴ – írja cikkében, ekképpen jellemezve a múlt század közepének Magyarországot, és sokat elárulva Madách egyéniségéről. Azért lehetett európeér gondolkodó Márai szerint, mert lemondott mindenről, amit környezete felkínált

számára. Kezdetben kényszerűségből, majd tudatosan választotta a magányt, így nem adott esélyt környezetének, hogy lehúzza önmagához. Így válhatott érett íróvá, filozofáló írástudóvá. Cikkében úgy értékeli Madách tevékenységét, sőt egész életformáját, hogy az író tudatosan választott magányában az „európai gondolkodást és világszemléletet” képviseli Magyarországon.

Márainak ez a hetedik és egyben utolsó, még Németországban írt és a *Frankfurter Zeitung*ban megjelentetett tárcája nem tartozik a legsikerültebb írásai köze. Egyrészt több tárgyi tévedés is van benne, másrészt a cikkben nem érzünk alapos átgondoltságot bizonyos állítások esetében.

Következő publikációja fél esztendő várta magára. Röviddel az *Einsamer Madách* megjelenése után Márai távozik Németországból. Hirtelen távozása a német fővárosból – házasságát követően –, ha a *Kassai Napló*ban megjelent német vonatkozású cikkeit vizsgáljuk, aligha tekinthető teljesen váratlannak. Németországi publikációiban ugyan egy sort sem olvashatunk arról, hogyan érzi magát Németországban. Diszkréten és jól felfogott érdekből a német sajtóban hallgatott arról a sok nehézségről, amelyben ott része volt. A *Kassai Napló*ban megjelent cikkei közül azonban nem egyben kiábrándítóan beszél a németországi tapasztalatokról, közérzetéről. „Az életem szomorú volt Berlinben és unalmas”⁴⁵ – írja a *Néhány év Berlinben* című cikkében, mely a *Kassai Napló*ban jelent meg. „Senki nem szeretett és senkit nem szerettem.”⁴⁶ Ez a két mondat sommásan reflektál közérzetére. Maga a cikk pedig szinte sorról sorra vádirat a német főváros és a németek ellen. Ez a legelkeseredettebb cikke, amelyet a német emigráció idején ír. Sommás megállapításai pillanatnyi érzelmi kitöréseken alapulnak. Az *Egy polgár vallomásaiban* már árnyaltan, higgadtan ír a berlini évekről. Igen távolságtartó, kritikával ír egykori lelkesedéseinek tárgyairól, finom iróniával szemléli egykori önmagát. A németországi éveket egy évtized távlatából is önpusztító évekként tartja, de értékeli és értékeli annak pozitív mozzanatait is.⁴⁷

Kétségtelen, hogy a szellemi töltekezés (a német expresszionizmus, Franz Kafka, Thomas Mann, Oswald Spengler, Paul Rickert, Friedrich Nietzsche) mellett mindennapjaihoz az állandó nélkülözés és a szellemi hontalanság megélése is hozzátartozott. (A német emigráció idején összesen öt cikket jelentetett meg a *Der Draché*ban, és hetet a *Frankfurter Zeitung*ban.) Írásai jórészt a csehszlovákiai magyar lapokban, mindenekelett a *Kassai Napló*ban jelentek meg (összesen 116 cikk 1921 és 1923 augusztusa között⁴⁸). Ebből pedig még apja támogatásával és kölcsönökkel együtt is csak nyomorúságosan lehetett megélni – legalábbis, ha hihetünk annak, amit helyzetéről az *Egy polgár vallomásaiban* leírt. Alig-alig rendelkezett tehát önálló bevétellel, rendszeres jövedelemmel pedig egyáltalán nem számolhatott. A *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* ugyan – Márai állítása szerint – fejedelmien fizette tudósítóit, de a német újságban csak 1924-től publikál rendszeresen.

Fél esztendő után jelentkeznek ismét írással, ezúttal már Franciaországból. És éppen az 1924-es esztendőben szaporodnak meg publikációi a német lapban, a franciaországi emigráció idején lesz a liberális lap állandó tudósítója.

Az *Egy polgár vallomásaiban* leírtak szerint csak egy rövidebb tartózkodásra gondoltak Párizsban, de végül évekig maradtak ott. Németország elhagyása – átkelés Európába – fordulópontot jelent Márai életében. A franciaországi évek alatt lassan lezárul a zavaros és önmérsztő fátumkeresés korszaka.⁴⁹ Személyiséggé formálódik – az általa Európának nevezett – Franciaországban. Polgárrá érlelődik, aki az értékörzés és értékteremtés feszültségében határozza meg szerepét. Jelképesnek tekinthető, hogy az ifjúságára visszatekintő Márai az *Egy polgár vallomásai* című művének második kötetét éppen a Németországból Franciaországba való távozás eseményével kezdte. A két részre osztott fiatalság határmezsgyéje ez az utazás. A németországi évekről – útkereséseiről, szenvedélyeiről és zsákutcáiról – távolságtartóan, bíráló-elnéző modorban ír. A franciaországi évekről kétségtelenül sokkal megértőbben szól. Jobban vállalja mindenestül ezt a korszakot, amely lényegében a „letisztulás” ideje. Németországi tevékenységével a későbbiekben sem vállalt közösséget. 1923 előtti írásaiból egyetlenegy sem vett fel művei közé, beleértve *A mészáros* című regényét, amelyet 1923-ban még Berlinben írt, s amely 1924-ben Bécsben jelent meg.⁵⁰ A párizsi emigráció ideje Márai számára meghozta az újságírói sikert a *Frankfurter Zeitungban*. A magyar nyelvű újságok közül a *Kassai Napló* helyett egyre inkább az *Újság* című lapnak dolgozott. Ebben a Budapesten megjelenő napilapban igen nagy számban jelentek meg írásai. Köztük jó néhány olyan cikk, amely a magyarországi megjelenést megelőzően vagy azt követően a *Frankfurter Zeitungban* is napvilágot látott. A magyar és a német cikkek néha mondat szerinti egyezést mutatnak, néha eltérések vannak a német és a magyar változat között tartalmi vonatkozásban.

A franciaországi emigráció idején a *Frankfurter Zeitungban* publikált 44 írásának témája igen változatos. A párizsiakat felkavaró gyilkossági históriák, útirajzok, a művész-probléma, az újságíró tisztessége éppúgy témák Márai írásaiban, mint a párizsi hétköznapok. Önmaga írja az *Egy polgár vallomásaiban*, hogy a francia emigráció kezdeti szakaszában az „élményt” tartotta elsősorban fontosnak, mindent egyformán érdekesnek vélt, válogatás nélkül. Ebből eredezteti, hogy az „éhezőművész” lille-i „produkciója” vagy a politikai csatározások hangulatának leírása éppúgy foglalkoztatták, mint a kávéházak és kocsmák kínálta élmények.⁵¹ Hosszú évekkel később kapkodásként értékeli ezt az „élményhajszoló” magatartást, melyet az írói érettség hiányára vezet vissza. „Még nem tanultam meg, hogy az író számára minden dolog annyit ér csak, amennyit az egyéniség vegykonyhájában párolni lehet belőle.”⁵² Sohasem, egy pillanatra sem érzi magát otthon „Európában”, de hat esztendeig nem tudott szabadulni Párizstól. Keresi a titkot. A francia

karakterről tapasztalatokon alapuló állításokat tesz, de az áhított „francia titkot” nem találja meg. „Nem lehetett »megtanulni a titkot«, a vér titka volt ez, a hagyományok titka; néha szinte azt hittem: a civilizáció titka.”⁵³ A franciaországi tartózkodás vége felé van még egy óvatos, bizonytalan sejtése a „titokkal” kapcsolatban: „Már gyanítottam a titkukat is: a mértéktartás, az arányosság érzékének titka volt ez. Csodálatos biztonsággal és könnyörtelenséggel tudták, mi kell nekik, s mikor, hol és milyen arányban kell és jó nekik valami, vagy valaki? ...nem bírtak belenyugodni, hogy szerepüket bevégezték a világban... megajándékozták a világot a civilizációval, s a jövőben be kell érniök a világ szellemi és anyagi kistőkéseinek szerepével...”⁵⁴

Márai számára az 1924-es esztendő végén kezdődik egy közel egyéves időszak, amikor valóban nagy számban jelennek meg írásai. Benno Reifenberg kerül a tárcarovat élére, aki közel egy esztendőn át tucatjával jelenteti meg Márainak a szerkesztőségbe eljuttatott írásait. Ezt a sikersorozatot 1924. december 6-án a *Succi* című írás nyitja meg.⁵⁵

Márai a *Succi* című tárcát – az írótól nem szokatlan módon – nemcsak a *Frankfurter Zeitung*ban jelentette meg, hanem 1925. február 11-én a *Kassai Napló*ban is. Akárcsak a *Frankfurter Zeitung*ban elsőként megjelent írása – mely *A jósnő* címet viselte – a *Succi* is egy lelepleződés története, amelyhez azonban az áhított illúzió elvesztése is járul. Az előbbiben azonban ennek egzisztenciális következményei vannak: a jól felépített csalás és öncsalás lelepleződése révén senkivé lesz a jósnő. *Succi* csalásának lelepleződése azonban nem jár egzisztenciális következményekkel. *Succi* is az emberi hiszékenységet használja ki, de ő csak megerősödhet azon hitében, hogy erre a jövőben is bizton építhet. A lelepleződés felett pedig – a szerzőn kívül – mindenki könnyedén napirendre tér.

Az elbeszélő az éhművészről szóló konkrét hír kapcsán átlép egy másik dimenzióba, az egyetemes művészsorsról való reflexióra. A művész – szerinte – környezete számára sohasem normális. Ám minthogy „éhezőművész”-ről szól a beszámoló, aligha lehet nem kihallani az iróniát, a művész-magatartás parodisztikus kommentárját.

A művészsors problematikáját járja körül jó néhány Kafka-mű is. Márai, aki Kafka első magyar fordítója, már 1922-ben lefordította a *Testvérgyilkosság*, *Az ítélet* és *Az átváltozás* című elbeszéléseket.⁵⁶ Az említett cikkben rövid utalást tesz arra, hogy olvasta és kitűnő műnek tartotta Franz Kafka 1922-ben készült *Az éhezőművész* című elbeszélését.⁵⁷

Ezt a Kafka-művet és Márai tárcáját nemcsak az éhezőművész alakja, néhány szövegrészlet közötti hasonlóság, hanem a művekben felvetett problémák megközelítésének feltűnő hasonlósága is összekapcsolja. A művész helyzete a számára idegen világban – ez mindkét író problémája. Kafka elbeszélésében az éhezőművész, a *Succi*ban maga Márai van egyedül a számára idegen világban.

A cikkekben többször téma valamiféle titok, amelyet Márai kívülállóként szemlél, s amely az emberek kisebb vagy nagyobb csoportja számára kohéziós erőt jelent. Ezen írások közé tartozik a *Schach* című cikke, amely abban az időszakban látott napvilágot, amikor szinte alig múlt el hét Márai-cikk nélkül a *Frankfurter Zeitung*ban.

Márainak két *Schach*⁵⁸ című írása jelent meg Németországban: egyik 1921. augusztus 24-én a lipcsei *Der Drache* nevet viselő expresszionista hetilapban, másik 1925. február 3-án a *Frankfurter Zeitung*ban. A *Frankfurter Zeitung*ban megjelent – nyolc nappal a német változatot követően – az *Újság* című lapban is napvilágot látott.

A *Schach* valójában a sakkozókra szól, rajtuk keresztül próbál egy titokhoz közelebb férkőzni. Márai kívülről – mintegy nagyítón keresztül – figyeli, mint számára ismeretlen és idegen világot, kívülállóként a beavatottakat. Állításai nagyon alapos és részletes megfigyelésre támaszkodnak. A mindenféle szempontból különböző embereket egy dolog köti össze: a sakk iránti szenvedély. Rövid, tömör megállapításokat tesz róluk. A játékosok jellemzése apró mozaikokból áll össze, amelyeket egyszerűen egymás mellé helyez a szerző. Például: „Sie wechseln stumme Zeichen,...” vagy „Viele von ihnen haben einen Bart,” vagy „Schachspieler haben ein gutes Herz und sind religiös”.⁵⁹ Ezek a tömör és szűkszavú mondatok a lényegtelen hangsúlyozva a főtéma súlytalanságát látszanak sugallni. A megfigyelésből fakadó határozott megállapítások után az elbeszélő azt a titkot próbálja körüljárni, amely a sakkozók szenvedélye mögött van. A tömör, határozott mondatok helyébe egy feltételezés lép, mely szerint mintha a sakkozás a misztikummal érintkező szertartás volna, melynek mélyebb értelmét legfeljebb találgatni lehet. „Es mag sein ...vielleicht handelt es sich um die Sprünge des Schicksaals, um die namenlose Ordnung der Welt, um die große Kabbala der Zahlen.”⁶⁰

Miután gondolatmenete visszatér a Café Regence sakkozóihoz, a konkrét helyhez és személyekhez, az elbeszélő még mindig nem válik beavatottá. Aprólékos mozaikjai, melyekkel a sakkozók szokásairól, illetőleg a sakkozás misztériumával kapcsolatos feltételezésekről szólnak, nem juttatták el odáig, hogy részesévé válják a titoknak, kívülálló maradt. A bécsi példa a sakkozás kibiceiről csak megerősíti, hogy ez a szűk kaszt mennyire zárt és a legtöbбек számára elérhetetlen. Úgy élnek, hogy a mindennapok valóságától függetleníteni tudják magukat „Schachspieler sind zeitlos und rein”⁶¹ – olvasható az írásban. Nem érzik fontosnak azt, ami a kaszton kívülieket foglalkoztatja. Ezt látszik igazolni a Café Regence-be mindennap sakkozni betérő hölgy példája is. Számára a kávéházon kívüli élet csak idézőjeles élet. Személyessége csak a sakkasztalnál nyilvánul meg. Az ő életében – a többi sakkozóhoz hasonlóan – a létezés a sakk világában nyer értelmet. „[Sie]... sucht sich... eine Bekanntschaft aus, mit Würde und Takt, jedoch von verhaltener Erregung

zitternd. Ein Opfer ihres Blutes, in den Krallen der Leidenschaft. Sie ist sehr schön, jung und doch schon verloren”⁶² – jellemzi az elbeszélő a sakkozónőt.

Utolsó mondatával Márai a hétköznapiság szintjére szállítja le a sakkozást. A mozaikokból – amelyek a cikk végére képpé állnak össze – meglepő eredményre jut a szerző. „...ein jeder muß etwas haben”⁶³ – valójában a banalitásban múló lét önigazolására lesz az elbeszélő figyelmes.

Márai Európát annyiban látja másnak, amennyiben az elvesztette tradicionális értékeit. Az „amerikai szellem” kényszerítő erejének tartja, hogy az öreg kontinens kénytelen átélni az átrendeződést, annak minden következményével. A franciákat, akik „...megajándékozták a világot a civilizációval,...”⁶⁴ egyrészt befelé fordulónak érzi, másrészt a pénz uralmát vélte rajtuk felfedezni. „Voltaire és Danton nemzete szőröstül bőröstül megadta magát a pénznek.”⁶⁵ Ez alól kivételt a Montparnasse jelent, amelyet „Európa szellemi és művészi mozgalmainak szabadegyeteme”-ként aposztrofál.⁶⁶ A Montparnasse-t egyfajta légkörként éli meg, amelynek alig van köze a pénzközpontúvá vált francia fővároshoz. „A francia kispolgárok úgy rándultak ki vasárnap délután a Montparnassera exotikumot bámulni, ahogy régebben Keletre utaztak a vállalkozóbb franciák...”⁶⁷ – írja. Márait meghökkeníti, ha kivételképpen a Montparnasse-on kívül is olyan felfogással találja magát szemben, amelynek központjában nem a „mindent a pénzben mérés” gondolata állt. Ehhez kapcsolódik a „Die nationale Devise”⁶⁸ című írása, amely – az említettek mellett – arra a felfogásbeli különbségre mutat rá, amelyet a francia és a közép-európai karakter másságából eredeztet.

Már utaltam arra, hogy Márai az *Egy polgár vallomásaiban* oldalakat szentel annak az úgynevezett titoknak, amelyhez a hatéves párizsi tartózkodása idején alig-alig képes közel férkőzni. A franciaországi tartózkodás vége felé is csak „gyanítyja a franciák titkát”. Váratlan helyzetekkel szinte folyamatosan találkozik. Egy ilyen esetet ír le a *Die nationale Devise* című cikkében is. Ez az írás a *Frankfurter Zeitungban* 1925. április 4-én, *Az Újság* című lapban 1925. március 14-én – *A harisnyaszár* címmel – látott napvilágot.⁶⁹

A franciák pénzhez való viszonyáról az *Egy polgár vallomásaiban* meglehetősen kiábrándító képet fest. „A franciák tragikusan megadták magukat a pénznek; feltétel nélkül, minden szándékkal, kényre-kegyre.”⁷⁰ A szerző hasztalan próbálkozik, hogy „közép-európai” gondolkodásával a francia nézőpontokat átlássa. „Mit meinem verdorbenen mitteleuropäischen Denken konnte ich mir diesen Scherz im ersten Augenblick kaum erklären.”⁷¹ Egyfelől a nemzetközi pénzvilág jelzései szerint a frank nap mint nap veszít értékéből, másfelől a franciák nem hajlandók ezt tudomásul venni, bármennyire érzékelik is az inflációt. Márai Franciaországban töltött addigi két évének a tapasztalata ez. Előszerettel hoz ez alkalommal is jó néhány konkrét adatot az inflációra vonatkozóan.

Érthetetlen a Párizsban élő külföldi számára a franknak ez a misztikus tisztelete, amely mintha az elveszett *Gloire* része lenne. „Sie lieben dieses blutarme Geld, – es ist zwar kränklich, aber es gehört doch zur Familie.”⁷²

Ami viszont számára is – mint minden Franciaországban élő számára – könnyen érzékelhető: az az infláció.

A cikk elején leírt kérdés, amely a kereskedővel való konfliktusáról szól, megválaszolatlan marad. Márai továbbra sem érti, hogy miért zárkozott el a boltos a dollár elfogadásától. A cikk további részében ez azonban mintha kevéssé lenne érdekes. A történet inkább lehetőséget kínál arra, hogy Márai rámutasson arra az ellentmondásra, amely a franciáknak a sérthetetlen nemzeti valutához való misztikus ragaszkodásából és a mindennapok egyre súlyosbodó pénzromlásából fakad és sokszor nevetséges helyzeteket teremt, egyben rávilágítva arra, amiről később is oly gyakran ír: milyen a francia karakter?

Márai 1925 nyarán Párizsban született *Ich glaube ihm nicht* című tárcája⁷³ ezt a XX. század első évtizedeiben sokszor és sokaknál visszatérő problémát, az írástudó felelősségét boncolgatja.

A Márait megszólító személy – az első sorok még konkrét újságíróit sejtetnek – a napi anyagi érdekek miatt lemond az írástudók „szent” felelősségéről. Tehetetlennek érzi önmagát, a körülmények erősebbek, mint ő. „...was soll ich tun? Man muß doch leben...”⁷⁴ Márai bírálata a cikk folyamán fokozatosan kiszélesedik. A „Das Bild, Die Symphonie, Den Großen Roman”⁷⁵ nagy kezdőbetűi jelzik, hogy a bírálat általános érvényességre tarthat számot. Az írás közepe táján világossá válik, hogy Márai nem egy konkrét személlyel vitatkozik tehát, hanem mindazokkal, akik – bár magukat művészeknek tartják, mégis azt állítják, hogy a körülmények kényszerítő csapdája, a megélhetés nehézsége, a publikum elvárásai miatt – megalkuvásra kényszerülnek.

Valójában nem a körülmények miatt nem alkotnak nagyot, hanem ők teremtik a körülményeket. A publikum azt fogyasztja, amit kap. „Denn das Publikum ist nicht schlecht... – es gibt nur ihn, dessen Seele Kitsch ausdünstet, ewig und unermüdlich.”⁷⁶

Ugyanakkor a művészet teljes életet követel az alkotótól. „...es gibt keine Ausflüge in die Kunst, keine Sonntagnachmittage, die man später vergißt...”⁷⁷ Ebben a kérdésben nincs lehetőség kompromisszumra, a felelősség nem függeszthető föl.

Márai nem tud közösséget vállalni azokkal, akik hivatásuknak hátat fordítottak. Elvesznek a mindennapok kavargásában, a kapcsolattartásban és saját karrierjük építésében. Itt a művészet és a művészi hivatás elárulásáról van szó, és az ezt elkendőző hazugságot le kell leplezni. Márai számára a művészet, a művészi hivatás szent ügy, és az árulásról képtelen szenvedélyek nélkül írni. Miután minden oldalról körüljárja ezt a hazugságot: beszélteti a

„művészt”, leírja és elmondhatja vele érveit, sőt még a mindennapjairól is ír, világossá teszi, hogy csak azokkal tud közösséget vállalni, akik soha semmilyen napi érdek miatt nem mondanak le felismert feladatukról. Akkor sem teszik ezt, ha éheznek, ha a művészi hivatás áldozatokat követel tőlük. Ezzel szemben: „...ihr Herz ist rein, ihr Schlaf ruhig,...”⁷⁸

Márai nagy meggyőző erővel határolódik el ebben a cikkben mindazoktól, akik a politika vagy a népszerűség-hajhászás kedvéért felejteni kívánják az írástudást mint művészi helytállást, és saját felelősségüket a közönségre hárítják. Ez a magatartás éppen azért veszélyes, mert lényege a megalkuvás, a gerinctelen magatartásra való nevelés. Hiányzik belőle a felelősség a művészet és a közönség iránt.

Az *Ein Irrtum* című cikke,⁷⁹ amely 1925. június 18-án jelent meg, a sajtó felelősségével foglalkozik, mégpedig oly módon, hogy manipulatív hatásának egy tragikus példáját állítja reflektorfénybe: egy irracionális és egyben szerencsétlen gyilkosság felelőseit keresi. Az írásban fontos szerepet kap a ténszerűség, Márai alig-alig szakad el a konkrétumoktól, a cikk – terjedelmét tekintve – jelentős részében szinte jegyzőkönyvszerűen ismerteti egy különös gyilkosság körülményeit: az előzményeket, a helyszínt, a tettes kilétének napvilágra kerülését. A ténszerűséghez való ragaszkodásnak azonban határai vannak, és az eset éppen ott kezd komollyá válni, azzal kezd egyediségén messze túlmutatni, hogy a takarítónő gyilkossága – önmagában – irracionálisnak tűnik. „Eine ältere Person, die, nachdem sie aufgeräumt hat, sich auf den Weg macht, um für ihr letztes Geldstück einen Revolver zu kaufen und Maurras zu töten. Sie irrt sich, sie tötet einen armen, unbedeutenden Beamten. Man faßt sich an den Kopf.”⁸⁰

Nagyon szokatlan ugyan a gyilkos beismerő vallomása, a szerző számára azonban mégis a motiváció a leginkább érdekes. Ezen a ponton érhető ugyanis tetten a sajtó felelőssége.

A gyilkos takarítónő, aki tette után – csupán a tévedés miatt – a rendőrségen jelentkezik és bocsánatot kér, nem a gyilkosság főszereplője, ő csak kis láncszem a történetben. Fontosabb tényező az ilyen történéseket kikényszerítő légkör. „Die Kugel kann das Ziel verfehlen, die Atmosphäre, die die Waffe den Mördern in die Hand drückt, nicht.”⁸¹ Az igazi felelős azonban maga a sajtó, amely döntően befolyásolja a légkört. „Sie ist nicht verrückter als die anderen, als Daudet selbst und die gesamte französische Rechtsprese.”⁸²

A cikk jelentős része ugyan szigorú tényközlés, de a szerző a tények ismeretetésén túl hangot ad véleményének a sajtó társadalmi felelősségéről, viszolyog a politikai gyilkosságra bujtogató újságírás új jelenségétől. Franciaországban ez még viszonylag ismeretlen, de a Balkánon, ahol az első világháború óta a mindennapokhoz tartoznak a hasonló események, már hétköznapi jelenség, és az ott élők ezen nem döbbennek meg.

Márai nem vonja kétségbe a személyes felelősséget, hiszen az asszonyt is felelősnek tartja (amennyiben persze értelmileg beszámítható), de nem tartja bűnösebbnek, mint a politikai gyilkosságra szító sajtót.

Márai azt a léghőrt tartja őrültnek, amelyet a politika a jobb- és baloldali sajtó segítségével Franciaországban teremtett. Ennek az őrültségnek egyik megnyilvánulása, hogy a jobboldali újságok politikai gyilkosságra felhívó cikkei hatására éppen a szélsőjobboldali „Action Française” egy politikusa lesz merénylet célpontja, a másik pedig a tévedésből meggyilkolt Berger temetésén jelen lévő nacionalista szervezetet fiataljainak fanatizmusa, amely azt sugározza, hogy az egyén élete többé nem fontos. A számukra természetes politikai merényleteknek sajnálatos, ám szükségszerű velejárója az esetenkénti tévedés. Ennek azonban – szerintük – nincs jelentősége. A cikk végén nyugtalanító érzés lesz úrrá az olvasón: ezen a temetésen egy ember földi pályája lezárult ugyan, de az ott megjelenő „Jugend Frankreich” aktivistáinak fanatikus arca azt jelzi, hogy ez a politikai mentalitás egyre inkább jelen levő lesz.

Az *Ich glaube ihm nicht* problematikájához hasonló kérdést vizsgál egy alig néhány hónappal később megjelent cikkében, melynek címadója egy ismert francia újságíró, az *Oeuvre* szerkesztője: Fouchardière.⁸³ A problémát azonban itt más oldalról közelíti meg, mint az előző cikkben. Ezúttal nem a mások előtt önmagát igazoló, mentető, a körülményekre hivatkozó, az írástudó felelősségéről lemondó „művésztől” van szó. Éppen ellenkezőleg, a rendkívül népszerű újságíró-író egy bankalkalmazotti tiltakozás kapcsán mindenki számára meglepő tárcát ír a művészi függetlenség fontosságáról.

Márai ezen írásának érdekessége, hogy a cikk jelentős része voltaképpen egy Fouchardière-cikk átvétele. Az ezt megelőző rész lényegében nélkülözhetetlen bevezető. Márai tulajdonképpen cikke nagy részében csak közvetíti az újságíró egy tárcájában közölt cikkének gondolatait, tehát mintegy beépíti Fouchardière önvallomását a saját írásába, azonosul vele.

A bevezető szakaszban a világirodalom ritka jelenségeként értékeli a francia művészt. Egyedülállónak tartja abban, hogy rendkívül sokat ír és rendkívül jól. Igényes közönségnek ír – mindenekelőtt az egyetemi ifjúságnak – gondolkodtató írásokat. Márai e cikkének apropója azonban mégsem az, hogy Fouchardière iránti csodálatának egy írást szenteljen.

Fouchardière azóta, hogy egy neves főfoglalkozású újságíró-írójaként tevékenykedik – szinte „borotvaélen” táncol. Amikor fiatalkorában banktisztviselőként dolgozott és közben verseket írt – a megalkuvás kísértése nélkül –, életét teljesen a művészetnek szentelhette. A főfoglalkozású író azonban naponta éri a kísértések: számára érdektelen témákkal kell foglalkoznia: „...er schrieb über alles, aber selten nur das, was er gerne geschrieben hätte.”⁸⁴ Meghalt mint költő, és azért, hogy művész maradjon, tárcanovellistaként naponta meg kell harcolnia, számára érdektelen témáról írni – igényesen.

Fouchardiére magatartásában Márai számára a művész mibenlétének talán legalapvetőbb jellegzetessége nyilvánul meg: a tizenöt évi hivatásszerűen űzött írói mesterség sem tudta kiölni belőle az a belső igényt, hogy a művészi függetlenség abszolút mércéjéhez mérje magát.

Párizs többek között azért kedves Márainak, mert rendkívül sokszínű világában még olyan különös figurák is élnek, mint az Epistolaire.

Az alábbi hirdetés kelti föl Márai érdeklődését: „...Lufstspiele und Romane, je nach Bedarf und gegen Bestellung. Billige Preise. Rascheste Bedienung. Geschichtliche Tragödien werden ins Haus geliefert.”⁸⁵ Márai titkot sejt a sorok mögött. Valószínűtlennek tűnik számára, hogy valaki a XX. században – a Boccaccio korabeli epistolaire-ek mintájára – megrendelésre írjon. Az újságban olvasottak alapján egy „becsületes iparosról” van szó, akinek nincs köze a művészethez, tevékenysége sokkal inkább szolgáltatás, amint ez a szöveg szóhasználatából is kiderül.

A szöveg maga eléggé nyílt, az epistolaire mégis titokzatos Márai számára, mert irodalmi élményei alapján „valamilyennek” elképzei, még mielőtt találkozna vele, és a valóság nem esik egybe ezzel az elképzeléssel. Egészen határozott képet rajzol önmagának az epistolaire külsejéről is. A találkozást követő első meglepetés a visszataszító környezettel kapcsolatos, a másodikat a férfi külseje okozza. Egyik sem illik ahhoz a patinás foglalkozáshoz – amennyiben valóban epistolaire-ről van szó –, amit Márai elképzelt. Pedig az epistolaire nem akar titokzatos lenni. Márai titkot keres ott, ahol valójában nincs titok. Olyan férfit keres, aki az irodalmat a reneszánsz korabeli epistolaire-ek módján műveli, de nem zárja ki a beugratás lehetőségét sem. „Als ich die Ankündigung dieses sonderbaren Menschen zum ersten Male in einer Zeitschrift erblickte, hielt ich das Ganze für einen Scherz.”⁸⁶ A beszélgetés folyamán a légkör a szerző és az epistolaire között egyre gyanakvóbbá válik. A gyanakvás tehát kölcsönös, de más és más az eredete. Márai bizalmatlan magatartásának oka, hogy – mivel a rossz tréfa lehetőségét sem zárja ki – az epistolaire hirdetésének szavai mögé próbál látni, az epistolaire és az irodalom viszonyát próbálja kipuhatolni. Az epistolaire magatartását nem jellemzi folyamatos gyanakvás, de Márai túlzott érdeklődése kérdéssé teszi számára az író jövetelének valódi célját. Kölcsönösen mást kapnak egymástól, mint amit várnak.

Az írástudónál tett látogatás alkalmat ad arra Márainak, hogy az írók és az epistolaire közötti morális különbségre is utaljon. Márai morálisan többre becsüli Boccaccio korának „béríró” epistolaire-jét, mint a megfizetett és írásait az őt finanszírozó érdekei szerint alakító újságírót, aki ezt rejteni próbálja. A reneszánsz korabeli epistolaire nem próbál másnak látszani, mint ami valójában. Ugyanez vonatkozik a párizsi epistolaire-re is. Ez azonban azt jelenti, hogy amit művel, az nem irodalom. Márai ezzel szembesülve is csalódottságot érez. Mint ahogy a párizsi epistolaire lakásában tartott madárról

is kiderül, hogy nem az, aminek Márai vélte, s csak a lámpa felkapcsolása után válik világossá, hogy miről is van szó valójában, így magáról az epistolaire-ről is csak a beszélgetés végére válik egyértelművé, hogy semmi köze az irodalomhoz. Ami azt is jelenti: az epistolaire nem folytatja a hagyományt, csak ismétli, nem értelmezi, csak szajkózza, a múltból néz a jelenre, nem a jelenből a múltra. Indirekt módon írói „vallomás” ez, elhatárolódás az iparszerűen űzött írástól, ám ironikus rátekintés az irodalom pervertálódására.

A *Frankfurter Zeitung*ban 1930. június 6-án megjelent *Luft um Remarque* című írását,⁸⁷ már első emigrációja után, itthonról küldte a német lap szerkesztőségébe. A *Frankfurter Zeitung*ban megjelent írásai között csak elvétve akad olyan, amely valamely konkrét irodalmi művön és szerzőn keresztül vetne fel egy problémát. A vonatfülke, ahol a beszélgetés zajlik Márai és beszélgetőtársa között, visszatérő helyszín a szerző cikkeiben (például: *Die dritte Klasse, Succi*) Az új útitárs pontos, aprólékos leírása jelzi, hogy Márait érdekli ez az ember, és ennek oka mindenekelőtt az, hogy az illető izgatottan olvassa Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című regényét „Für mich hatte dieser französische Remarqueleser irgendein beunruhigendes Interesse...”⁸⁸

Kínzó kíváncsisága Márait arra indítja, hogy beszédbe elegyedjék vele, s kipuhatolja, mi a véleménye a regényről, amely lábba hozta egész Európát. A párbeszédben maga Márai alig-alig szólal meg, inkább útitársát beszélgeti, akiről kiderül, hogy háborús veterán, maga is ott volt a regény ábrázolta lövészárkokban. (Az utolsó sorokról, ahol Márai visszaemlékezik egy Remarque-kal kapcsolatos berlini élményére, nem tudhatjuk, hogy csak a párbeszédhez kapcsolt és az olvasónak szóló gondolat-e vagy a párbeszéd része.)

Márait az a kérdés nyugtalanítja, hogy a tényeken alapuló Remarque-regény, melynek óriási sikere van, miért kelt magában a szerzőben és – mint írja – a „tucatemberben” visszás érzéseket.

A problémát a Remarque-olvasó útitárs fogalmazza meg, ami Márai számára azért megrendítő, mert ugyanazt mondja ki, amit önmaga is gondol. „Ich bin ein wenig erschüttert, denn dieser Mann sagte genau das, was am Remarque-Erfolg befremdend ist, wie ich mir eingestand.”⁸⁹

A pozitív és visszás érzések együttes hatásának okát és tartalmát Márai útitársa kissé szaggatottan, szinte félve mondja ki. A kétségtelenül olvasmányos és elsősorban tényszerűsége miatt fontos művel Remarque milliomos lett. Az útitárs éppen ezzel kapcsolatosan fogalmaz meg morális aggályokat. „Es ist sehr schwer zu entscheiden, was in solchen Dingen recht ist. Ich glaube, daß es nicht so sehr eine Frage der Gerechtigkeit ist als eine Frage des Geschmacks, eine Frage des Magens und des Herzens.”⁹⁰

Márai még ezen is túlmutató ellenérzéssel emlékezik vissza egy berlini újság Remarque-interjújára. Itt már nemcsak arról van szó, hogy a regény, amely „önálló életet kezd élni”, gazdaggá teszi alkotóját, hanem arról is,

hogy ez az önálló élet Remarque-ot is átformálja, érzéketlenné teszi aziránt, amiről írt. A készülő megfilmesítéssel kapcsolatosan Márai Remarque-ot idézi: „Ich möchte zum Beispiel, daß die sich entfernenden Schritte der todgeweichten Soldaten von den Tränen der Mütter begleitet würden... Zum Untermalen... Das ist ein sehr guter Effekt!”⁹¹

Mind Márai, mind útitársa azt tartja fontosnak a regényben, hogy a szerző hitelesen örökíti át a háború borzalmas tényeit. Mégis úgy tűnik – Márai a Remarque-interjúra utalva érzékelteti ezt –, hogy a közönség figyelme elsősorban nem a regény tényeire, a háború okozta mérhetetlen szenvedésre, magának a háborúnak az abszurditására irányul, sokkal inkább a szerző személye kerül reflektorfénybe. Márai cikke – mint ezt az írás végén önmaga is leszögezi – nem a regény kritikája, hanem „a regény önálló élete” által kifejtett hatást vizsgálja. „Ich wollte nichts weiter als die Bemerkungen eines Durchschnittslesers aufzeichnen, nicht über das Buch, sondern um die Luft, die darum ist.”⁹² Mindezt hitelesebbé teszi azáltal, hogy egy háborús veterán fogalmazza meg a könyv körül kialakult légkört. Minden joga megvan arra, hogy kimondja: bár a regény megírása szükséges volt, hatásában célt tévesztett, mert háborútól elrettentő nevelő hatása hamar feledésbe merült, és helyébe a figyelem középpontjába az író állító bestseller került.

Az utóbbi két cikk már annak a periódusnak a terméke, melyben Márai kapcsolata a *Frankfurter Zeitung*gal határozottan lazul. Márai Sándor legsikeresebb éve a német lapnál – a publikált cikkek számát tekintve – az 1925-ös év, melyben Eifenberg tárcarovat-vezető tizenkilenc Márai-írást jelentetett meg. Ehhez képest meglepő, hogy a következő évben egyetlen tárca sem jelenik meg Máraitól. Igaz, 1927-ben hét, 1928-ban négy Márai-cikket közöl a *Frankfurter Zeitung*, de 1929-ben ismét egyetlenegy sem. 1930-ban még további négy, míg 1931. július 27-én a *Selbstanklage in Sachen Hauptpersonal*⁹³ című írással zárul le Márai Sándor és az egyre nagyobb anyagi és morális gondokkal küszködő liberális német lap kapcsolata.

Márai elsősorban saját hangjának megtalálásával magyarázza, hogy a párizsi tartózkodás vége felé egyre kevesebb írást közöltek tőle. „Mikor hozzájuk kerültem, tanulékony voltam és ügyeskedő; azt adtam, amit vártak tőlem. S mikor lassan megtaláltam a magam hangját, egyszerre idegen lett számukra minden, amit írtam. Német nyelven írtam, de idegen szellemben.”⁹⁴ Valószínűsíthetjük, hogy mindezek együttesen járultak hozzá, hogy Márai és a német lap kapcsolata az 1931-es esztendőben végleg megszakadt. Márai már párizsi tartózkodásuk első időszakától már rendszeresen jelentett meg írásokat *Az Újság* (majd 1925-től *Újság*) című budapesti liberális napilapban. Kezdetben kéthetente-havonta jelentek meg cikkei, majd az *Istenek nyomában* című útleírás-sorozattal a lap ismert szerkesztője lesz. A „Párizsi Napló”, „Műsoron kívül” című rovatokkal pedig az *Újság* egyik legfoglalkoztatottabb munkatársává válik. Német témájú cikk csak elvétve jelenik meg

az Újságban Márai tollából. A Párizsból, illetőleg a világot járó újságíróként Közel-Keletről Pestre küldött cikkek mellett egyre gyakrabban magyarországi témákkal jelentkezik. Nagyon sok cikkből – és nem pusztán a témája miatt – egyértelműen kiderül, hogy magyarországi keltezésű. Márai tehát gondosan előkészíti hazatelepülését. Fokozatosan egyre intenzívebbé válik a magyarországi irodalmi élettel való kapcsolata, amely egyébként teljesen az első emigráció idején nem szakadt meg.

- 1 FRIED István, *Márai Sándor titkai nyomában*, Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1993, 31. (A továbbiakban FIM.)
- 2 MÁRAI Sándor, *Egy polgár vallomásai II*, Pantheon Kiadó, Bp., 1935, 41. (A továbbiakban V.)
- 3 GYÜRE Lajos, *Kassai Napló 1918–29*, Madách Kiadó, Pozsony, 1986, 142–148. (A továbbiakban GYLK.)
- 4 FIM 30–36.
- 5 V 28–29.
- 6 Wolfgang SCHIVELBUSCH, *Írástudók alkonya*, ford. MESTERHÁZI Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp., 1994, 17–18. (A továbbiakban WSCH.)
- 7 BÓKAY Antal, *Az irodalomtudomány alapjai*, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszékének kiadása, Szombathely, 1992, 80.
- 8 WSCH 18–27.
- 9 Stefan George és Hugo von Hofmannsthal versei, Lyra Mundi sorozat, Európa Kiadó, Bp., 1981. SZABÓ Ede utószava 256–257.
- 10 SALYÁMOSY Miklós, *Ungarische Literatur in der Frankfurter Zeitung zur Zeit der Weimarer Republik = Aufsätze zur Geschichte der deutsch-ungarischen Beziehungen*, Akademie Verlag, Berlin, 1969, 398. (A továbbiakban SMU.)
- 11 V 69.
- 12 Uo.
- 13 Uo., 68.
- 14 FIM 33.
- 15 WSCH 60–61.
- 16 V 67.
- 17 WSCH 61.
- 18 SMU 408.
- 19 SALYÁMOSY Miklós, *Magyar irodalom Németországban 1913–33*, Modern Filológiai Füzetek 17, Akadémiai Kiadó, Bp., 1973, 80. (A továbbiakban SMM.)
- 20 Uo., 82–83.
- 21 MÁRAI Sándor, *Einsamer Madách*, lásd: Függelék. (Magyarul: MÁRAI Sándor, *Magányos Madách*, Kassai Napló, Kassa, 1923. február 4., 39. évfolyam, 27. szám, 3–4.)
- 22 V 71.
- 23 SMU 405.
- 24 V 69.
- 25 SMM 18. és 26.
- 26 Alfred ALTNER, *Hermynia Zur Mühlen (Eine Biographie)*, Peter Lang Verlag, Genf, 1997, 67–68.
- 27 MÁRAI Sándor, *Wahrsagerin* (ford. Stefan I. KLEIN), lásd: Függelék (magyarul: Napkelet, 1921, 921–922).
- 28 FRIED István, *Márai Sándor a Napkeletben (1921–22)*, It 1999/1, 61–78.
- 29 MÁRAI Sándor, *Kinder Gottes*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Isten gyermekei*, Kassai Napló, 1921. május 22., 37. évfolyam, 108. szám, 5.).
- 30 MÁRAI Sándor, *Napló 1967–75*, Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, Bp., 1993, 77.
- 31 MÁRAI Sándor, *Kinder Gottes II*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Isten gyermekei*, Kassai Napló, Kassa, 1921. május 22., 37. évfolyam, 108. szám, 5.).
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 GYLK 142–148.
- 35 MÁRAI Sándor, *Kräuterbuch*, lásd: Függelék.
- 36 Uo.
- 37 PURCSI Barna Gyula, *Szép Ernő*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1984, 149–150.
- 38 MÁRAI Sándor, *Emberi hang*, Globus Kiadó, Kassa, 1921.

- 39 MÁRAI Sándor, *Wilde Tiere*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Vad állatok*, Kassai Napló, Kassa, 1921. május 8., 37. évfolyam, 97. szám, 3.).
- 40 RÓNAY László, *Márai Sándor*, Magvető Kiadó, Bp., 1990, 52. (A továbbiakban RLM.)
- 41 MÁRAI Sándor, *Istenek nyomában. Utirajz*, Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, Bp., 1994.
- 42 MÁRAI Sándor, *Am Bodensee*, lásd: Függelék.
- 43 RLM 54.
- 44 MÁRAI Sándor, *Einsamer Madách*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Magányos Madách*, Kassai Napló, Kassa, 1923. február 4., 39. évfolyam, 27. szám, 3–4.).
- 45 MÁRAI Sándor, *Néhány év Berlinben*, Kassai Napló, Kassa, 1923. szeptember 9., 39. évf., 204. szám, 8.
- 46 Uo.
- 47 V 84–159.
- 48 GyLK 142–148.
- 49 LŐRINCZY Huba, „...személyiségnek lenni a legtöbb...” *Márai-tanulmányok*, Savaria University Press, Szombathely, 1993, 127–129.
- 50 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1991, 10.
- 51 V 200–206.
- 52 Uo., 200.
- 53 Uo., 219.
- 54 Uo., 243–244.
- 55 MÁRAI Sándor, *Succi*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Succi*, Kassai Napló, Kassa, 1925. február 11., 41. évfolyam, 8. szám, 2–3. és MÁRAI Sándor, *Succi, a híres éhező*, Az Újság, Bp., 1925. január 3., 23. évfolyam, 2. szám, 6.).
- 56 RLM 22.
- 57 Franz KAFKA, *Az éhezőművész* = Franz KAFKA, *Az átváltozás*, Európa Zsebkönyvek sorozat, Európa Kiadó, Bp., 1982, 240–249.
- 58 MÁRAI Sándor, *Schach*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Sakk*, Az Újság, Bp., 1925. február 11., 23. évfolyam, 33. szám, 6.).
- 59 Uo.
- 60 Uo.
- 61 Uo.
- 62 Uo.
- 63 Uo.
- 64 V 244.
- 65 Uo., 215.
- 66 Uo., 207.
- 67 Uo., 210–211.
- 68 MÁRAI Sándor, *Die „nationale Devise”*, lásd: Függelék. (A későbbiekben: ND.)
- 69 MÁRAI Sándor, *Harisnyaszár*, Az Újság, 1925. március 14., 23. évfolyam, 60. szám 7.
- 70 V 245.
- 71 ND.
- 72 Uo.
- 73 MÁRAI Sándor, *Ich glaube ihm nicht*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Nem hiszek neki*, Az Újság, Bp., 1925. május 24., 23. évfolyam, 116. szám. 11.).
- 74 Uo.
- 75 Uo.
- 76 Uo.
- 77 Uo.
- 78 Uo.
- 79 MÁRAI Sándor, *Ein Irrtum*, lásd: Függelék.
- 80 Uo.
- 81 Uo.
- 82 Uo.
- 83 MÁRAI Sándor, *Fuchardiere*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Fuchardiere*, Újság, Bp., 1925. augusztus 14., 1. évfolyam, 29. szám, 6.).
- 84 Uo.
- 85 MÁRAI Sándor, *Der Epistolaire*, lásd: Függelék (magyarul: MÁRAI Sándor, *Az írástudó*, Újság, Bp., 1926. dec. 5., 2. évfolyam, 277. szám, 5.).
- 86 Uo.
- 87 MÁRAI Sándor, *Luft um Remarque*, lásd: Függelék.
- 88 Uo.
- 89 Uo.
- 90 Uo.
- 91 Uo.
- 92 Uo.
- 93 MÁRAI Sándor, *Selbstanklage in Sachen Hauptpersonal*, lásd: Függelék.
- 94 V 71.

Függelék

Márai Sándor írásai a *Frankfurter Zeitung*ban

1. *Die Wahrsagerin* (von Sándor Márai) (Aus dem ungarischen Manuskript übertragen von: Stefan I. Klein). Jg. 65, Nr. 809, 31. 10. 1920, S. 1.
2. *Kinder Gottes* (von Sándor Márai) (Der Mann, der ein Herz hat) (Übersetzt aus dem Ungarischen von Stefan I. Klein). Jg. 65, Nr. 21. 1. 1921, S. 1–2.
3. *Das Kräuterbuch* (von Sándor Márai) Jg. 65, Nr. 136, 21. 2. 1921, S. 1.
4. *Wilde Tiere* (von Sándor Márai) (Frankfurt) Jg. 65, Nr. 315, 29. 4. 1921, S. 1–2.
5. *Kinder Gottes* (von Sándor Márai) Jg. 65, Nr. 372, 22. 5. 1921, S. 1.
6. *Am Bodensee* (von Sándor Márai) (Frankfurt) Jg. 65, Nr. 397, 1. 6. 1921, S. 1.
7. *Einsamer Madách* (von Sándor Márai) Jg. 68, Nr. 612, 20. 8. 1923, S. 1.
8. *Eine deutsche Versteigerung in Paris* (von Sándor Márai) Jg. 68, Nr. 535, 1. 1. 1924, S. 1.
9. *Camerlynck* (London, im Juli, Sándor Márai) Jg. 69, Nr. 564, 30. 7. 1924, S. 1.
10. *Schlafendes Kind im Hyde-Park* (London, im August, Sándor Márai) Jg. 69, Nr. 559, 12. 8. 1924, S. 1.
11. *Stramme Jungen werden gesucht* (London, -sm-, Ende August) Jg. 69, Nr. 640, 27. 8. 1924, S. 1.
12. *Pariser Brief* (von Sándor Márai) Jg. 69, Nr. 70, 20. 9. 1924, S. 2.
13. *Der junge Mann* (sm. Paris, im September) Jg. 69, Nr. 719, 25. 9. 1924, S. 1.
14. *Kleines Feuilleton* (Der Wachter, sm) Jg. 69, Nr. 776, 16. 10. 1924, S. 1.
15. „Macht Frieden!“ (Paris, den 19. Oktober) (SM) Jg. 69, Nr. 789, 21. 10. 1924, S. 1.
16. *Succi* [von Sándor Márai (Paris)] Jg. 69, Nr. 911, 6. 12. 1924, S. 1–2.
17. *Picard* (Paris, im Dezember, sm.) Jg. 69, Nr. 958, 23. 12. 1924, S. 1.
18. *Dritte Klasse* (sm Paris) Jg. 69, Nr. 74, 28. 1. 1925, S. 1.
19. *Schach* [von Márai Sándor (Paris)] Jg. 69, Nr. 90, 3. 2. 1925, S. 1.
20. *Mord aus Barnherzigkeit* (sm Paris, im Februar) Jg. 69, Nr. 112, 11. 2. 1925, S. 1.
21. *Mary Pickford* (Paris, im Januar, sm.) Jg. 49, Nr. 125, 16. 2. 1925, S. 1.
22. *Cirque d'Hiver* (hátul: Sándor Márai) Jg. 69, Nr. 147, 24. 2. 1925, S. 1.
23. *Ringelnaß im grossen Paris* (Paris, im Februar) Jg. 69, Nr. 150, 25. 2. 1925, S. 1.
24. *Ausflug nach Monaco* (-sm- Riviera) Jg. 69, Nr. 169, 4. 3. 1925, S. 1.
25. *Acht Lamas in Paris* (sm Paris, in Februar) Jg. 69, Nr. 172, 5. 3. 1925, S. 1.
26. *Die „nationale Devise“* (sm Paris, Ende März) Jg. 69, Nr. 248, 2. 4. 1925, S. 1.
27. *Caillaud spricht* (sm Paris, in April) Jg. 69, Nr. 306, 25. 4. 1925, S. 1.
28. *Der Lachkrampf auf der Bühne* (sm Paris, 1. Mai.) Jg. 69, Nr. 329, 4. 5. 1925, S. 1.
29. *Ich glaube ihm nicht* [von Sándor Márai (Paris)] Jg. 69, Nr. 403, 2. 6. 1925, S. 1.
30. *Ein Irrtum* (sm Paris, im Juni.) Jg. 69, Nr. 447, 18. 6. 1925, S. 1.
31. *Der Arzt am Scheideweg* (- sm - Paris, im Juni.) Jg. 69, Nr. 460, 23. 6. 1925, S. 1.
32. *Villa Said* [von Sándor Márai (Paris)] Jg. 70, Nr. 548, 25. 7. 1925, S. 1.
33. *300 Tartarins und 1 Leopard...* (- sm - Paris, im August) Jg. 70, Nr. 615, 19. 8. 1925, S. 1.
34. *Überwelt-Kongress* (- sm - Paris, am 7. September) Jg. 70, Nr. 696, 18. 9. 1925, S. 1.
35. *Fouchardiere* (Sándor Márai) Jg. 70, Nr. 722, 28. 9. 1925, S. 1.
36. *Kahlköpfe* [von Sándor Márai (Paris)] Jg. 70, Nr. 760, 12. 10. 1925, S. 1.
37. *Schätzkammer Syrien* (Radiosendung, Stunde der Frankfurter Zeitung). Jg. 70, Nr. 584, 8. 8. 1926, S. 1.
38. *Catalonier!* [- sm - Paris, den 22. Januar (Sándor Márai)] Jg. 71, Nr. 67, 26. 1. 1927, S. 1.
39. *Der Epistolair* [von Alexander Márai (Paris)] Jg. 71, Nr. 188, 12. 3. 1927, S. 1–2.
40. *Die verzauberte Stadt* [von Sándor Márai (192?)] Jg. 71, Nr. 403, 2. 6. 1927, S. 1–2.
41. *Altes Eisen* [von Alexander Márai (Paris)] Jg. 72, Nr. 557, 29. 7. 1927, S. 1–2.
42. *Jerome oder Jean?* (SM) Jg. 72, Nr. 584, 9. 8. 1927, S. 1.

43. *In Palestina* (Eindrücke von einer Reise) Von Sándor Márai (Jerusalem, in Juni) Jg. 72, Nr. 619, 21. 8. 1927, S. 2–3.
44. *Eine Frau aus Lódz* [von Sándor Márai (Jerusalem, im September.)] Jg. 72, Nr. 717, 27. 9. 1927, S. 1.
45. *Schatzkammer Syrien* (Von Sándor Márai, Beirut, im Januar) Jg. 72, Nr. 90, 3. 2. 1928, S. 1–2.
46. *Gesicht eines Kindes* (kleines Feuilleton) (Alexander Márai) Jg. 72, Nr. 265, 8. 4. 1928, S. 3.
47. *Die Witwe* (kleines Feuilleton) [von Alexander Márai (Paris)] Jg. 72, Nr. 319, 29. 4. 1928, S. 3.
48. *Gast ohne Gepäck* [von Alexander Marai (Paris)] Jg. 72, Nr. 338, 6. 5. 1928, S. 2.
49. *Außer Program* (kleines Feuilleton) [von Sándor Márai (Paris)] Jg. 72, Nr. 357, 13. 5. 1928, S. 2–3.
50. *Das 10. Deutsche Sängerefest* (Epilog, sm, Wien, Ende Juli.) Jg. 72, Nr. 560, 28. 7. 1928, S. 2.
51. *Ein militanter Bischof* (sm Wien, im August) Jg. 72, Nr. 633, 24. 8. 1928, S. 1.
52. *Stammesgesefse*. (Szolnok, im Februar, Alexander Márai) Jg. 74, Nr. 137–139. 21. 2. 1930, S. 1–2.
53. *Die Luft um Remarque* (von Alexander von Márai) Publikation aus der neuen Berliner Zeitschrift „Clicque“ (Aus dem Ungarischen Dr. Alexander Sacher-Masoch) Jg. 74, Nr. 406–408, 3. 6. 1930, S. 12.
54. *Wiener Musiker* (S.M.) Jg. 74, Nr. 434–436, 14. 6. 1930, S. 12.
55. *Selbsanklage in Sachen Hauptpersonal* (Alexander Márai) Jg. 76, Nr. 551, 27. 7. 1931, S. 1.